

Ђорђе Стојановић
Факултет за европске
правно-политичке студије
Универзитет Сингидунум
Нови Сад

УДК 316.334.3
Оригиналан научни рад
Примљен: 25.10.2010. г.

АГОНИСТИЧКИ ПЛУРАЛИЗАМ: ЦИВИЛНО ДРУШТВО И ЛЕГИТИМНОСТ КОНФЛИКАТА

Резиме

У овом раду се пропитује позиција цивилног друштва утемељеног на агонистичком концепту демократије и компатибилном концепту дислокације. Уколико се језгро агонистичког концепта демократије одреди као метаморфоза непријатеља у противника (трансформација антагонизма у агонизам), то јест као признавања легитимности конфликта, а дислокација као стална отвореност у симболичком формулисању друштвеног и политичког идентитета, онда цивилно друштво произашло на таквим претпоставкама неће бити у потпуности идентично матрици сасвим интегрисаног либералног цивилног друштва. Ерго, рад се закључује са констатацијом да цивилно друштво није само стабилно подручје коезистенције без конфронтација, као израза неког структуралног начела (нпр. људског социјабилитета), већ да представља и нестабилно подручје недовршених идентитета, сталних тензија и потенцијално насилних конфликта.

Кључне речи: цивилно друштво, агонистичка демократија, концепт дислокације, моћ, идентитет, конфликти, Шантал Муф (Chantal Mouffe), Ернесто Лакло (Ernesto Laclau).

Увод

Остављајући по страни афирмативне или алтерацијске ставове, актуелно теоријско елаборирање феномена цивилног друштва упућује на поприлично широку дискурзивну палету која обухвата различите концептуалне садржаје: (1) породице, заједнице, социјалне формације засноване на пријатељству, солидаристичке везе запослених, волунтаризам, спонтане групе и покрете (Wolfe 1989: 20); (2) самогенеришући и самоуправљачки свет приватних група и институција (Selznick 2002: 44); (3) сферу друштвене интерактивности лоцирану између економије и државе, компоновану од зона интимности, асоцијација, социјалних покрета и форми јавне комуникације (Cohen и Arato 1992: IX); (4) све друштвене групе које могу бити схваћене као волунтаристичке и неприсилне, што искључује и неволунтаристичке релације карактеристичне за породицу и државу, чак и кад њена легитимност почива на сагласности грађана (Walzer 2002: 35); (5) скуп формално и неформално организованих друштвених активности које су политички релевантне, али нису утемељене на породици и сродству, економској производњи и размени, те на држави (Rueschemeyer 1998: 18); (6) област у оквиру које су асоцијативне волунтаристичке релације превалентне и која је позиционирана као различита

од домена организованих преко тржишта и државе, те оперативна и функционална ван подручја где су биолошке везе и интимност преобладајуће (Warren 2001: 57); (7) сферу солидарности у оквиру које се постепено дефинише и донекле оснажује одређени вид универзализујуће заједнице, шаблонизоване преко сега посебних институција и препознатљиве по историјски дефинисаним интерактивним праксама, попут: цивилности, једнакости, критичности или респектовања (Alexander 1998: 7); (8) оно што остане од друштва када се од њега одузме држава (Gellner 1994: 212).

Имајући на уму претходно, као један од потенцијалних недостатака, тренутно најдоминантнијег, делиберативног демократског дискурса, може се одредити то што постулирањем корисности јавне сфере преко реализације рационалног консензуса и анулирања односа проистеклих на моћи, овај демократски модел елиминише властиту способност детектовања антагонистичких димензија које представљају директну последицу плурализма вредности. Из те перспективе делиберативна демократија представља добру илустрацију констатације Карла Шмита (Carl Schmitt) да либерална мисао избегава или игнорише државу и политику и измешта се у поларитет њима хетерогених сфера етике и економије (Schmitt 1976: 70). Имајући то на уму, за агрегативни модел демократије би се могло рећи да је инспирисан економијом, док би алтернатива за делиберативну демократију манифестовала отклон према подручју етике. Таква поставка је отворила простор за формулисање једног сасвим новог дискурзивног приступа чији се нуклеус одређује као конституисање социјалне стварности преко феномена моћи који имплицира да политички друштвени реалитет трасира правце социјалне ексклузије, антагонизам је инхерентан људским циљевима и неизбежна одлика људског живота (Mouffe 2005: 11; Mouffe 2000: 98). Тачка конвергенције између стварности и моћи изражава оно што се може супсумирати под појмом хегемоније, моћ није екстерна релација већ конститутивни елемент идентитета, а хегемонистичка природа социјалног поретка иницира и реконструкцију традиционалне матрице односа између демократије и моћи. Такво стање ствари ће се значајно реперкутовати и на позицију цивилног друштва.

Цивилно друштво као агонистичка и митска сфера

Симултано са делиберативним демократским дискурсом, где је у фокусу друштво на одређеном нивоу развоја који опредмеђује минимализовање моћи у друштвеним односима, можемо констатовати теоретски ракурс који као језгро демократије одређује питање конституисања облика моћи који су компатибилни са демократским вредностима. Оваква поставка подразумева да на тај начин дефинисана природа социјалних релација има свој пандан у прагматичном утемељењу захтева за легитимношћу моћи. Такав иманентни импулс за промошћавањем процепа између моћи и легитимности не значи да

је свака моћ аутоматски легитимна, већ указује на то да: (1) ако је нека моћ успела да се реализује, то је зато што је била призната као легитимна; и (2) ако је легитимност утемељена на априористичком тлу, то је зато што произилази из реализоване моћи. Ернесто Лакло (Ernesto Laclau) и Шантал Муф (Chantal Mouffe) сматрају да веза између легитимности, моћи и хегемонистичког поретка представља оно што делиберативни пројекат потпуно пренебрегава својим позиционирањем рационалне аргументације тамо где је моћ елиминисана, а легитимност утемељена на чистој рационалности (Laclau и Mouffe 1985). Прва дистинкција која је потребна да би се формулисао агонистичко-плуралистички модел демократије, као супротност агрегативном и делиберативном моделу, представља расветљавање дискрепанције између „мета-политичког“ и политике. Под „мета-политичким“ се подразумева димензија антагонизама која је, како је већ наглашено, инхерентна људским релацијама, антагонизми који могу да се материјализују у разноврсним формама и типовима социјалних релација. Политика, са друге стране, указује на општост праксе, дискурса и институција који претендују да успоставе одређени поредак и организују људску коегзистенцију у условима потенцијалних конфликта произашлих на „мета-квалитету“ конфликтне људске природе.

Као главни циљ агонистичко-плуралистичког пројекта може да се одреди начин трансформисања статуса непријатеља у статус противника, у стање које би гарантовало конфронтирање идеја, али не би елиминисало право њихове одбране. Ради се о трансформацији, како то каже Шантал Муф (Mouffe 2000: 103), шмитовског антагонизма (од старогрчке речи *ανταγωνισμός* са значењем екстремног непријатељства) у агонизам (од старогрчке речи *ἄγων* са значењем витешког надметања). Тако постављена промена представља објективно значење либерално-демократске толеранције, категорија противника не елиминише антагонизме и треба је дистанцирати од појма учесника у либералној конкуренцији са којим се често идентификује, док се либерални ривали боре за доминацију унутар постојећег хегемонистичког система, докле агонистички противници доводе у питање превалентну хегемонију (Mouffe 2005: 21). Уосталом, противник се може одредити и као непријатељ (антагониста), уколико то подразумева легитимног опонента са којим делимо заједнички простор етичко-политичких принципа либералне демократије: слободу и једнакост, борба против идеја не значи довођење у питање права да се те идеје бране (Mouffe 2000: 102). Агонистички концепт инверзију статуса непријатеља у статус противника не третира као радикалну метаморфозу политичког идентитета, већ га више одређује као хоризонтални процес конверзије идентификационих парадигми. Јасно је, дакле, да примарна функција агонистичког плурализма, дефинисана као преобличавање антагонизама у агонизме, захтева обезбеђивање канала преко којих се колективне пасије могу потпуно реализовати. Ерго, цивилно друштво пре можемо

схватити као област многобројних и дисперзивних друштвених дислокација (немогућности да идентитети буду „мета-довршени“ у било ком потенцијалном смислу друштвене окончаности) него као израз структуралних принципа (нпр. људског социјабилитета или економске размене). Цивилно друштво је, са једне стране, присуство субјеката растерећених потпуне апсорпције структуралним релацијама, субјеката који, ипак, до извесне мере остају повезани са тим структурама и, са друге стране, субјеката који реконституишу своје идентитете кроз друштвену праксу која успоставља неки вид реда и поретка. У зависности од степена дислоцираности, те енергетских и материјалних извора који стоје на располагању одређеним социјалним групама, цивилно друштво се формира на конкретан начин: можемо пронаћи различито стратификоване класне, националне, религијске и друге организације и асоцијације, док свака инстанца или слој манифестује различито дислокационо искуство коме респондира.

Идеја је да се модерна демократија одреди преко свеобухватног признавања легитимности конфликта, али без опресивности ауторитативног поретка. Девастација симболичког репрезентовања друштва као органског корпуса, карактеристике холистичког модуса социјалне организације, продуковала је плурализам вредности. Агонистички пројекат не доводи у питање потребу плуралистичких демократија за специфичним обликом консензуса који претпоставља приврженост вредностима конституисаним на етичко-политичким начелима. Међутим, с обзиром на то да ти етичко-политички принципи могу егзистирати само преко различитих и међусобно сукобљених интерпретација, такав консензус би а priori био конфликтни консензус: идеални агонистички модел би антагонизме тога ранга позиционирао око дивергентних тумачења подручја општег добра. Ернесто Лакло подвлачи важност дислокације у формулисању друштвеног и политичког идентитета (Laclau 1990). Пре свега, за њега су сви идентитети дислоцирани јер никада не могу бити потпуно оформљени, они су дискурзовно конструисани преко симболичких релација диференцирања и никад у потпуности не одговарају стварној позицији у објективној друштвеној збиљи. Структуралне улоге су контингентне с обзиром на то да нису детерминисане, док производни односи не само да коегзистирају са другим структуралним релацијама (политички ауторитет, религија итд.), већ се са њима преклапају, а понекад и сукобљавају.

Таква конјукција је обележена непостојањем чистог структуралног принципа који јасно повезује и уређује све друштвене односе. Дискурзивно грађење идентитета оличава реконструкцију искуства заснованог на структуралној недовршености и то језиком потенцијалне реализованости. Дислоцирани субјект се преко специфичних дискурса идентификује са начелима, људима, начином живота или нечим другим, тај процес генерише смисао искуства дислоцираности одређењем њеног узрока и то углавном преко екстерне блокирајуће силе која ће се, без обзира на то што је већ једном

елиминисана, наметнути субјекту као његов прави идентитет. Дислокација је конститутивна за дислоцирани субјект, оно што блокира идентитет омогућава узрочно класификовање субјекта, услови немогућег су симултано и услови могућег. Контингентно порекло идентитета, његова зависност од онога што га спутава, као по правилу се замрачује и прикрива проблематичним еманципаторским дискурсом који промовише социјалну хармонију и целовито реализовање процеса самоидентификације.

Несумњиво, цивилно друштво је сфера релативне слободе у оквиру које се субјекти не идентификују кроз формалне институционалне структуре, већ се боре за аутентичне и аутономне индивидуалне пројекте. За разлику од других концептуализација цивилног друштва, идеја дислокације избацила је у први план контрадикторност и несводивост политичког карактера овог социјалног искуства. Лакло издваја три узајамно повезане и за цивилно друштво релевантне димензије дислокације: (1) темпоралност; (2) посибилитет; и (3) слободу. Дислокација је темпорална форма која условљава искуство промене и различитости, искуство динамичности супростављено фиксираниости и статичности. Превазилажење друштвене петрификованости, хијерархије и традиције представља како смисао политичке и културне модерности, тако и централни аспект израстања цивилног друштва из феудалног поретка. Модерна западна друштва су се формирала око акумулације дислокација: политичких, економских и интелектуалних, дислокација које се манифестују као временски одређено и динамично деградирање етаблираних идентитета прошлости. Одсуство структуралне довршености и детерминисаности је омогућило формулисање идентитета, дислоцирана структура је отворила могућност (посибилитет) многобројних и неусловљених реартикулација за оне који су се ослободили екстерне принудне силе. Наравно, нису све могућности одмах биле доступне, различите врсте идентификација реализовале су се у контексту релативне структурализације. Баш због тога што је цивилно друштво неструктурирано, оно пружа осећај могућности који није био дозвољен у зонама породице, рада и државе. Екстерност структуриране праксе и институција омогућиле су да се структуре схватају као акциденталне, артифицијелне и отворене за редизајнирање, осећај недетерминисаности обезбедио је услове за модерну моралну симетрију између свих субјеката.

Коначно, однос дислокације према слободи упућује на процес парцијалног самоодређења. Недовршеност и несавршеност структуре да у потпуности детрминише друштвени идентитет је оно што продукује потребу субјекта за идентификацијом. Ова врста слободе не потиче од неког атрибута људске суштине, већ, насупрот, због недостатка тог својства: слобода егзистира зато што друштво није конституисано као структурално досегнут поредак. Парадоксално, субјект је „осуђен“ на слободу онолико дуго колико је присиљен на процес идентификације, на изналагање своје системске позиције унутар дискурзивне формације која му омогућава консолидован и

стабилан идентитет. У контрасту према уобичајеним схватањима цивилног друштва као подручја систематизованих и класификованих разлика у оквиру којих субјект слободно бира своју опцију, слика слободе проистекле на дислокацији сугерише нестабилнију и дезорганизованију ситуацију. Лаклоова димензије дислокације указују на ширу онтолошку поставку која изражава немогућност разумевања друштвених и политичких догађања кроз актуелну концепцију социјалног, где догађања не оличавају неке независне социјалне суштине економских закона, људске рационалности или божанске сврхе: друштвени и политички идентитети настају посредством процеса дислокације који резултује новим простором за артикулацију идентитета. Важно је напоменути да ове могућности нису материјализоване кроз неку мета-стандардизовану социјалну матрицу која унапред дефинише релацију између идентитета. Иако се ова концепција поклапа са неким најуобичајенијим представама о цивилном друштву, она, такође, значајно и одступа од њих.

Као што је већ раније апострофирано, оваква поставка дефинише распоред који Лакло и Муф, прилагођавајући Антонија Грамшија (Antonio Gramsci) својим потребама, називају хегемонијом: покушајем унификације дивергентних и партикуларних идентитета преко њихове заступљености у некој врсти „митског простора“ – цивилном друштву (Стојановић 2006: 137-151). Функционисање тако детерминисане области се може сазнати кроз општу презентацију тоталитета различитости, кроз груписање и артикулисање око визије њене будуће реализованости. Историјска перспектива цивилног друштва указује на генезу ослобађања грађанских група од прескриптивних и хијерархијских идентитета и, истовремено, на историју садржинских и регулативних аспеката слободе који су је учинили усклађеном са универзалном визијом социјалног поретка. Разлика између тоталитарних и либералних друштава лежи у разлици ауторитарног поништавања свих дислокација и либералног одржавања дизперзивности дислокација. Либерална теорија и пракса слободе је високо формулисана, прецизно регулисана и доследно дисциплинована: не у смислу неке арбитрарне програмираности друштва, већ као култивишућа снага која је удаљена од непосредне контроле власти и способна за саморегулисање. Либерална слобода је, преко многобројних облика државног интервенционизма у различитим социјалним доменима, повезана са оним што се одређује као „добро регулисана слобода“. При том, дислоцирани субјект се не може по неком аутоматизму идентификовати са либералним вредностима, нити може себе ограничити на неке посебне циљеве који би га лимитирали зарад властите слободе.

Одређење цивилног друштва као „митолошког простора“ многобројних дислокација узрокује другојачији општи третман група, асоцијација и организација које га конституишу. И мада није искључено да могу бити рестриктовани и сведени на специфичне циљеве и њима респондирајућу праксу, субјекти цивилног друштва, најчешће преко лоцирања социјално-

егзистенцијалног „непријатеља“ који генеришу њихову дислокацију, репрезентују врло интензивне представе о друштвеном поретку који је супротног правца од смера њихове дислоцираности. Узимати све те различите захтеве као сегменте неког уједињеног цивилног друштва значило би игнорисати процес настајања дислокација чија је концептуализација увек оријентисана ка потенцијалној деструктивности: цивилно друштво маркира један неуједначен и лимитиран домен који се артикулише око превалентног дискурса и који не може обухватити све дислокације модерних друштвених поредака. Оно не представља неко потпуно транспарентно подручје где интерактивни субјекти граде међусобне односе по некој природно датој матрици, већ збир најразличитијих идентитета у процесу селективне и историјски дефинисане артикулације засебних компоненти (од којих су неке инклузивне, а неке ексклузивне).

Дислокационо продуковање најразличитијих и најмногговрснијих идентитета не може бити сведено под неки заједнички социјални именитељ или образац. Онолико дуго колико ти идентитети бивају стабилизовани кроз присуство супарника који их блокирају, толико дуго ће дискрепанција бити њихова конститутивна компонента, а не примарни квалитет њихове феноменолошко-формалне појавности. Ерго, демократски живот ће напредовати кроз немирно, нестабилно и променљиво окружење са атрибутима супарништва и присуством силе у социјалним односима. Поглед на јавну сферу са оваквим одредницама демократског живота имаће сасвим супротне ефекту у односу на идеализацију цивилног друштва. Будући да и концепти који глорификују цивилно друштво дозвољавају одређени степен конфликтности и неслагања, радикална и плурална демократија искључују вероватноћу свобухватне, универзалне јавне сфере која би могла да досегне стање неприсилног консензуса.

Укључење субјеката цивилног друштва у јавну сферу по себи сугерише одређену врсту системских ригидности и хегемонистичких активности које су доминантно обележене дислокацијама и антагонизмима, оне ће затечени и наслеђени ниво укључености и хијерархије снабдети одређеним степеном потребне социјалне фрагилности. Конфликтни консензус, консензус генерисан јавном сфером, привремено је инкорпориран у шири контекст размимоилажења, сукоба и антагонизама. Значајнију пажњу од оне усмерена ка простору ослобођеном од силе и антагонизама, завређује усредсређеност на зону праксе у оквиру које долази до формирања демократских субјеката. Демократске теорије треба да обезбеђују, снабдевају и прожимају најразличитије друштвене праксе путем симбола, језика и правила грађанске међузависности и интерактивности који субјекте цивилног друштва (групе, клубове, асоцијације, организације итд.) упућују на демократске врлине. Докле год је цивилно друштво састављено од грађана ангажованих у грађанској пракси, дотле не можемо тврдити да ће сви они бити обухваћени априорном слободом и једнакошћу.

Оваква генерална поставка инклинира ка креирању радикалне демократске јавне сфере. Суштински, такво концептуално позиционирање је дијаметрално супротно демократским пројектима који имају за циљ дефинисање делиберативних процедура. Имплицитно, демократска јавна сфера у цивилном друштву може опстајати: (1) као подручје селективне укључености или неукључености одређених субјеката цивилног друштва; (2) као носилац отвореног конфликта са другим јавним сферама; и (3) као иницијатор антагонизама који замењују неке друге антагонизме. Агонистичка демократија, за Шантал Муф, пре оличава демократски живот заснован на менаџменту конфликта између страна са дисонантним гледиштима, него њихово свођење на заједнички идентитет. Иако све ово може да се разреши преко култивисуће праксе делиберације, остављен је и простор за активно ангажоване, али и сепаратисане, групе, асоцијације и организације које лако могу да падну у отворен и снажан конфликт.

Радикално демократски приступ цивилном друштву одбацује фетишизацију консензуса и заједнице. И док, са једне стране, као и друге теорије, уважава допринос цивилног друштва диференцирању јавног од приватног и прихвата идеју демократске медијације између ових подручја конституисањем јавне сфере, са друге стране, акцептира и непредвидљиву природу ове медијације и хегемонистичку природу било ког демократског система. Цивилно друштво не може бити привилегована сфера политичке заједнице, напротив, његова релативна аморфност и недетерминисаност је главни узрок немогућности централизовања заједнице око било чега што није привремено и политички ограничено. Цивилно друштво као такво, не функционише као конститутивни фактор политичке заједнице, већ као један од услова њене неутемељености и нестабилности, оно је, дакле, простор погодан како за оспоравање и деструкцију, тако и за промоцију и креирање демократских вредности.

Са друге стране, цивилно друштво, по Чарлсу Тејлору (Charles Taylor), може да се одреди као настојање да се, консонантно са правима проистеклим на једнакости, увећа добро слободе и колективне самоуправе. Апстрахујући проблематику обима и садржаја онога шта би овако постављена слобода могла заправо да значи, Тејлор се усредсређује на суштинску важност слободе за либерално-демократска друштва западне провенијенције. Поред владавине закона и децентрализације моћи, ова традиција слободу доживљава и као развој социјалних модалитета опстојања и функционисања целокупног друштва изван државе и о њима говори као о модерном, пост-хегелијанском цивилном друштву. Јавна сфера и тржишна економија, два најважнија облика цивилног друштва, представљају, дакле, важан део аналитичких стандарда у било ком ваљанијем пропитвању квалитета западне слободе (Тејлор 2000: 43-44). Јавна сфера манифестује заједнички простор у коме се појединци, непосредно или преко медија, сусрећу да би кроз узајамну комуникацију дискутовали и разматрали проблеме од заједничког интереса.

Сасвим је извесно да јавна сфера представља теоретски нуклеус како у онтичко-конструкционалном, тако и у практично-реализационом самооправдању и самопотврди друштва као слободног, дакле, саморганујућег и самоуправљајућег ентитета. Генеза јавне сфере узрокује самосвешћење цивилног друштва и партнерско позиционирање у односу на државу. Са једне стране, јавна сфера омогућава да, кроз међусобно договарање, људи као појединци слободно формирају и износе властито мишљења и, са друге стране, указује на концептуални третман друштва у коме су та заједничка мишљења, преко утицаја и контроле над управљачком номенклатуром, јако важна.

Цивилном друштву је инхерентан потенцијал за моделирање, стабилизацију и јачање јавне сфере, подручја које је релативно аутономно од инструментализованих политичко-економских интереса и у којем многобројне колективне аспирације могу бити слободно конституисане и развијане као енергетско језгро за формулацију и објективизацију стварног утицаја на процес политичког одлучивања и на саме политичке одлуке. Егзистирајући ван формалне структуре државе, грађански домен треба да располаже са дистинктивним квалитетима који, ако су добро устројени и организовани, обезбеђују аутентичан демократски поредак који се развија и расте упоредо са формално-административним институцијама политике. Цивилно друштво, састављено од независних и самоорганизујућих група, клубова, асоцијација, удружења и организација, представља поље полу-јавних активности смештених у слободном току етичких вредности проистеклих на партиципацији и афилијацији. Укратко, услед свога медијативног статуса између јавног и приватног, цивилно друштво може да буде спона између етичког и политичког у времену када су ове две категорије поприлично диференциране. Афирмативна концептуална аргументација за цивилно друштво постала је снажан и универзалан одговор на недостатке традиционалног социјализма, комунитаризма и реформисаних либералних схватања политичке заједнице. Дискурзивна поставка политичког у оквиру цивилног друштва наглашава вредности плурализма као супротности униформном, унифицирајућем и „октроисаном“ добру. Социјална структура произашла на различитости, неформалности и нерегулисаности удруживања омогућава неопресивно поље социјалних интеракција изграђено на слободном критиковању, ревизији и размени мишљења.

Јавност која излази из таквог социјалног амбијента не може бити сведена на један интерес проистекао из неке интересне агрегације, та јавност никако не може бити редукована на један хомогенизовани и обавезујући идентитет с обзиром на флуидност, многострукост, узајамност и преклапање разноликих грађанско-социјалних идентитета. Све то погодује изражавању широког спектра друштвених разлика које утичу на целину друштва и то на начин да нико своју властиту позицију не може да доживи као супериорну и надређујућу перспективу, а да притом значајно не наруши фундаменталне

принципе цивилног друштва. Из свега овога, лако је закључити зашто цивилно друштво ужива демократско поверење савремене пост-либералне политике: различитост није лимитирана и/или сведена на рационалне индивидуалне преференције, већ се манифестује као проширени скуп диференцираних социјалних захтева и групних идентитета. Модели заједнице који нису компатабилни са доминантним облицима националне, религијске или економске интересно-групне идентификације, могу се одредити као сасвим равноправни и легитимни у конституисању јавности.

Уместо концентрисаности на политику комплементарну држави или на делање унутар економско-продукционих институција, простора који често претпоставља симболику ултимативног органског јединства друштвеног и политичког идентитета, цивилно друштво оличава завршну етапу у конструисању демократије кроз разноликост идентитета, антагонизама и борбе унутар разнородних идентификационих процеса. Област економске продукције и политичке администрације су крајње деполитизујуће институције, оне функционишу саобразно логици хијерархије у оквиру које доминирају инструментализоване калкулације, фиксирани циљеви и програмирани резултати. Цивилно друштво, насупрот томе, значајним присуством активне партиципације и сарадње, условљава декомпозицију инструментализованог ума. И поред свега, у савременом цивилном друштву често преовлађује институционални ред који ограничава њему иманентну критичку снагу. Државна бирократија, тржиште и владајући економски интереси спутавају политичке потенцијале грађанског простора, па цивилно друштво све више изражава критичке аспекте усмерене ка деконструкцији институционалног реда и логике на којој тај ред почива.

На тој линији, сасвим радикално, републиканска теоретска мисао, макар онај њен део који се распламсао са демократским променама у централној и источној Европи, експлицитно и имплицитно указује на то да се јавни простор позициониран ван државе не може третирати само као нека транзициона фаза усмерена ка реализацији либералне демократије, већ као иделизовани модел будућег развоја савремене политике. Консеквентно, њено главно контемплативно напрезање је усмерено ка концепталној супституцији институционалне структуре модерне државе са светом стварног живота цивилног друштва, тј. светом „елементарне републике“ или „паралелног полиса“, усамљеног острва аутентичног грађанског ангажмана у мору конформизма, конзумеризма, бирократије и малициозне политичке реторике. Вацлав Хавел (Vaclav Havel), један од најзначајнијих заговорника ове идеје, образлаже овакав приступ транспарентним расцепом између, са једне стране, лимитирајућих системских циљева слепог пост-тоталитарног аутоматизма, манифестованог: конформизмом, униформношћу, ригидном дисциплином и псеудо-животом детерминисаним императивима уједначавања према стандардима масовног потрошачког друштва, и, са друге стране, циљева слобод-

дног, стварног живота есенцијално помереног ка плурализму, максималном уважавању и потенцирању индивидуалних различитости, те аутономном самоконституисању и самоорганизовању (Havel 1985).

Помало апсурдно, таква поставка цивилно друштво третира као исто онолико приватно, колико и јавно. Ово може да се протумачи као потреба да се, у првој инстанци, ваљана и смисаона друштвена кооперативност услови развојем механизма самозаштите и индивидуације. Приликом конструкције релација између јавног и приватног треба да се елиминишу процеси који су усмерени ка деструирању како приватног од стране јавног (тоталитаризам), тако и јавног од стране приватног (либерални индивидуализам). Приватна сфера морално-етичке индивидуације трасира пут грађанској партиципацији у којој људски субјективитет није жртвован политици. Захваљујући томе, грађанска партиципација није сама себи циљ, већ представља темељ грађанске одговорности и јавног делања консонантног са активностима других. Важност приватне сфере је заснована како на њеним онтолошким квалитетима аутентично људске области, тако и на њеној функцији у пружању отпора хегемонији институционалног негирања аутономног људског субјекта као постамент аутентичног јавног живота.

Важна политичка премиса републиканске теорије цивилног друштва је да све активности повезане са јавним стварима морају бити инициране одоздо, преко друштва, а не наметнуте одозго, путем државних регула и стандарда. С обзиром на то да се истина само осећа и живи, треба отворити простор за замену политике једном новокреираном етиком одговорности, етичким кодексом, који диригован континуираним процесом доктринарног цизелирања и продубљивања смисаоности у функционисању цивилног друштва, задовољава потребе грађанства и рационално уређује државу. Цивилно друштво није сачињено од субјеката који припадају некој предефинисаној класи људи, већ од оних који се самоидентификују у контексту јавног отпора „нормализујућим“ техникама, дисциплини и другим формама „политике маса“ тоталитаризујућих режима. Демаркациона линија између аутономног и аутоматизованог грађанина је карактеристична за сваког појединца: сваки индивидуум је симултано и жртва и носилац система (Havel 1985: 39).

Јасно је да ова егзистенцијална компонента републиканског модела никога понаособ не искључује *ex ante* и да је, у крајњој инстанци, хоће ли неко или неће бити укључен у простор цивилног друштва превсаходно ствар личног избора. Оваква концептуална конјукција тоталитаризам не види само као функцију идеологије, већ као универзални квалитет модерног времена *per se*: за Вацлава Хавела, држава је аналогна машини, људима су раздвојене улоге гласача, произвођача и потрошача. У политици су категорије добра и зла изгубиле апсолутно значење, њено целокупно структурно еманирање је сведено и упућено на вулгарно материјализовани и конкретно измерљиви политички успех – тоталитарни системи представљају деформисану после-

дицу рационализма, концептуалну дисторзију модерне цивилизације. Из тога аспекта, стварни живот није једна од диференцираних сфера, већ једина сфера људске егзистенције, сфера са којом је потпуно раскинуо референтни просветитељски систем и то у своме првом стадијуму развоја ка модерној држави и њеној имперсоналној, тоталној и дехуманизованој снази.

Модел цивилног друштва заснован на републиканској демократској теорији има, дакле, три важна обележја. Као прво, то је концентрисаност на конзервацију приватне аутономије зарад зоне слободе у јавним и неинструментализованим просторима заједничког битисања појединаца. Републиканска концептуализација цивилног друштва се налази између либералног и колективистичког приступа политици, за њу је приватна сфера мање важна од статуса који ужива код либерала, а, за разлику од колективистичких теорија, јавна сфера није схваћена као ентитет по себи, већ као простор социјалног спајања где се апострофира индивидуалност. Као друго, републиканско цивилно друштво захтева активног и ангажованог грађанина, не као експлицитно потенцирање што већег нивоа партиципације, већ као онтолошко-егзистенцијалну премису излагања из деполитизованог ништавила масовног друштва. Структура цивилног друштва је волунтаристичка и не постоје историјски привилеговани актери, она се заснива на динамици и активитету оних који желе да креирају свој властити свет уместо да га затичу као потпуно обликованог, статичног и датог кроз наметену егзистенцијалну матрицу. Као треће, овај модел цивилног друштва није фокусиран на државу као примарни локус политичког деловања, већ инклинира ка децентрализованој демократској варијанти самоуправљања. Републиканско цивилно друштво у својој лагано инструментализованој варијанти манифестује отклон према дискурзивној заокупљености како аутономијом тако и партикуларним субјективитетом, отклон који за свој примарни ефекат има већу усмерености ка цивилном друштву одређеном као средство за неке категоријално другачије детерминисане циљеве (стратегијско друштвено позиционирање, дух заједнице, грађански понос итд). Ово благо концептуално измештање указује на то да реконструкција цивилног друштва није могућа без априорне структурираности заједнице, цивилно друштво не би смело бити резултат административно-бирокупатског пројекта и не би смело бити грађено методом „одозго-надоле“.

Све у свему, републикански модел цивилног друштва може бити критикован због претеране концептуалне усредсређености на ексклузивну републиканску јавност. Као директна последица такве системске констелације јавља се или изостављање или маргинализовање других релевантних сфера живота. Насупрот томе, из другачијег и теоретски заснованијег концептуалног ракурса, модерно разликовање државе, цивилног друштва и економије може представљати *conditio sine qua non* било ког конзистентнијег и кохерентнијег разумевања цивилног друштва. Сама чињеница да ово трипартитно

разликовање коинцидира са реализацијом националне државе и капиталистичке економије, никако не може бити занемарена и потцењена. Исто тако, један од не малих недостатака овога модела повезан је са недовољним и неадекватним концептуалним третманом општег и појединачног статуса државе и тржишта. Њихов потенцијално деструктивни утицај на слободне асоцијације не може бити разрешен упорним истрајавањем на сталном повећању и потпуној ултимативности сфере цивилног друштва. Било који политички пројекат који за своје тежиште има цивилно друштво, не може да вишеструке и сложене релације са државом и тржиштем разреши тако што ће их игнорисати или тако што ће непродуктивно глорификовати његову моралну чистоту и неинтересно устројство. Јавно мњење, које се преко демократских процедура позиционира као комуникативна снага, није способно да влада само собом, оно једино може да укаже на специфичне смерове потенцијалне употребе административне моћи.

Надаље, сасвим парадоксално, републиканско цивилно друштво се показује као релативно дистанцирано од ординарних, свакидашњих и ситних брига грађанства, оног истог грађанства које је безусловно позвано да херменеутички открије и објективно реализује изузетно релевантне прерогативе самоорганизовања. И поред тога што радикална концептуализација политичког, прекорачењем лимита науке и реализма, протективно делује у корист политичке филозофије, она не обухвата чисту свакодневну праксу: теоретичари попут Хавела не искључују асоцијације и мишљења, али то свакако чине са тривијалним утилитаризмом и репетитивношћу свакидашњих радњи и деловања. Недовољно оспособљено за нужност прагматичног одлучивања и опстојања, који се директно реперкутују на степен његове ефикасности, цивилно друштво је примарно усмерено ка давању приоритета политички дефинисаним акцијама. Таква констелација онемогућава републикански модел цивилног друштва: (1) да прецизније одреди места где ће наићи на компликована и вишестрана спутавања бирократије и институција тржишног капитализма или модерне патријархије; и (2) да дефинише потенцијалну зону екстерне и интерне дисторзије делиберативних процеса јавне сфере. Неједнакост унутар цивилног друштва не може бити превазиђена у „паралелном полису“ само зато што је позициониран ван формалне структуре моћи.

У складу са овом типом аргументације, главни проблем републиканског модела цивилног друштва представља његова идентификација пре са друштвом слободних грађана, него са системском поставком фондираном у тржишној сфери и друштву економски слободних власника. Консеквенца ове анти-економске верзије цивилног друштва јесте да релација између цивилног друштва и тржишта, тако важна за класичну концептуализацију и ортодоксни марксизам, бива сасвим скрајнута и неадекватно теоретски обрађена. За разлику од марксистичке идеје о превазилажењу тржишне сфере, републикански дискурс прокламује опозитни екстрем и конституише цивилно

друштво које је неотпорно на деловање тржишних сила. Џон Кин (John Keane) ову артифицијелно диференцирање цивилног друштва и економије критикује: (1) због тога што је цивилно друштво тако уско дефинисано да је доведено у економски пасивну позицију која га лишвава било ког материјалног извора за осигуравање или увећање властите моћи; и (2) због тога што је цивилно друштво, подручје потенцијалне слободе, третирано као сасвим позитивно, док је економија позиционирана као имплицитно негативна област нужности проистекла на законима новца. Материјални услови живота у цивилном друштву су деградирани на пуки инструмент за реализацију његових циљева, компатибилност са античким статусом оикоса (οἶκος), са начином путем кога је дефинисан његов положај и функционисање, је неспорна и очигледна (Keane 1988: 86). Уосталом, чак и ако републикански дискурс не греша по питању аутентичности слободних грађана, редуковање асоцијација на еквивалент самоодређеним појединцима је концептуално крајње проблематично, магловито и неоправдано.

Закључак

Ако цивилно друштво схватимо као поље разноликих и раширених дислокација, где су субјекти цивилног друштва ипак до извесне мере повезани структуралним односима, и томе додамо чињеницу да субјекти реконституишу идентитете кроз друштвену праксу, онда тај комплексни спој релативне структурираности и недетерминисаности чини цивилно друштво несталним и трусним тереном, ова суштинска унутрашња раздјељеност и парцијално структурирање чине цивилно друштво контингентним како у односу на његове бројне компоненте, тако и у односу на отпор економским и политичким структурама кроз које се дефинише. Уколико нема простора за дефинисање ових односа, одговорност лежи на пракси преко које бивају укључени и/или искључени из ширег поретка. Класична либерална представа цивилног друштва је слика самоограничавајућих, волунтаристичких активности смештених унутар владавине парламентарне државе. Либерална политичка мисао је до врлине подигла добро уређено цивилно друштво, оно које почива на заједничким моралним нормама индивидуа, на њиховој толеранцији и независности. Када га посматрамо као многобројне дисперзивне дислокације, цивилног друштво изгледа као мање спонтани и бенигни систем самоограничавајућих субјеката, а више као фрагментарна и неуједначена зона преклапајућих и међусобно ограничавајућих идентитета. То дисперзивно подручје дислоцираних субјеката не афирмише поредак преко спонтаности, већ преко мобилизације компетитивних дискурса као властитог енергетског језгра, те историјског контекста дефинисаних средстава идентификације различитих субјеката цивилног друштва. Као подручје у оквиру којег дислоцирани субјекти трагају за својом идентификационом позицијом,

цивилно друштво је како неуједначено, конфликтно и потенцијално насилно, тако и отворено за коегзистенцију различитих модела грађанских испољавања, опција и стратегија.

Литература

- Alexander, J. C. (yp.) (1998) *Real civil societies: Dilemmas of Institutionalization*. London: Sage.
- Cohen, J. и Arato A. (1992) *Civil society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Gellner, E. (1994) *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. New York: Allen Lane/Penguin Press.
- Havel, V. (1985) *Power of the Powerless*. London: Hutchinson, 1985.
- Keane, J. (1988) *Democracy and Civil Society*. Verso, London: Verso.
- Laclau, E. и Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, E. (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Мировић, А. (2009) „Грађанска непослушност: о теоријским и емпиријским условима развоја идеје, контроверзности термина и контекстуалном оквиру преке.“ *Српска политичка мисо*, 25(3): 35-52.
- Mouffe, C. (2000) *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2005) *On the Political*. London: Routledge.
- Павловић, В. (2009) *Грађанско друштво и демократија*. Београд: Службени гласник.
- Rueschemeyer, D. (1998) „The Self-organisation of Society and Democratic Rule.“ у: Rueschemeyer, D., Rueschemeyer, M. и Wittrock, B. (yp.) *Participation and Democracy in East and West*. Armonk: M. E. Sharpe, str. 9-26.
- Schmitt, C. (1976) *Concept of the Political*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Selznick, P. (2002) *The Communitarian Persuasion*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Стојановић, Ђ. (2006) *Грађанско друштво: историјски развој концепта*. Београд: КРУГ.
- Стојадиновић, М. (2009) „Од теорије социјалних конфликта до њиховог решења.“ *Политичка ревија*, 22(4): 59-82.
- Тејлор, Ч. (2000) *Призивање грађанског друштва*. Београд: Београдски круг.
- Warren, M. E. (2001) *Democracy and Association*. Princeton: Princeton University Press.
- Walzer, M. (2002) „Equality and Civil Society.“ у Chambers, S. и Kymlicka W. (yp.) *Alternative Conceptions of Civil Society*. Princeton: Princeton University Press, стр. 34-50.
- Wolfe, A. (1989) *Whose Keeper?* Berkeley: University of California Press.
- Wood, E. M. (1993) *Democracy Against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorđe Stojanović

Agonistic Pluralism: Civil Society and the Legitimacy of Conflicts

Summary

This paper examines the position of civil society based on concept of agonistic democracy and compatible concept of dislocation. If the core of agonistic democracy is defined as enemy metamorphosis into an adversary (transformation of antagonism into agonism), i. e. as a recognition of the legitimacy of conflict, and dislocation as a constant openness to the symbolic formulation of social and political identity, then civil society is derived from such assumptions will not be completely identical to the matrix of full integrated liberal civil society. Ergo, the paper concludes with the constataion that civil society is not only an stable area of coexistence without confrontation, as the expression of some structural principle (e. g. human sociability), but it is also an unstable area of incomplete identities, constant tension and potentially violent conflicts.

Key Words: Civil Society, Agonistic Democracy, the Concept of Dislocation, Power, Identity, Conflicts, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau.